

Literatuur en film: het is een veelbesproken relatie. Toch is er maar erg weinig bekend over de manier waarop films in het literatuuronderwijs worden ingezet. In deze bijdrage maken Koen Grubben en Jeroen Dera de balans op voor het vak Nederlands. Hoe vaak worden films eigenlijk ingezet in de literatuurles? En als we dat doen, hoe kunnen we dat dan het beste aanpakken?

De belofte van Pisa

LITERATUURONDERWIJS IN BEELD Films en boekverfilmingen in de literatuurles

KOEN GRUBBEN & JEROEN DERA

Wie anno 2021 over literatuur spreekt, kan er niet omheen ook iets over film te zeggen. In zijn boek *Bring on the Books for Everybody: How Literary Culture Became Popular Culture* (2010) wijst de Amerikaanse literatuurwetenschapper Jim Collins erop dat verhalen in de hedendaagse literaire cultuur haast per definitie transmediaal verteld worden. Dat wil zeggen: een narratief komt niet in één medium tot ons, maar strekt zich uit over tal van media tegelijk. Om die reden kun je niet zeggen waar iemand op doelt wanneer diegene bijvoorbeeld zegt van Jane Austen te houden:

But how do you take your Austen? In novel form? As a television adaptation with Colin Firth or as film adaptation with Keira Knightly? As a fictionalized account of reading Jane, as in *The Jane Austen*

Book Club? If so, in novel form complete with reader's guide, or the movie adaptation with Emily Blunt playing the character who reads *Persuasion* so passionately? Or as any and all of the above, at any given moment, as you surf through the possible Austen experiences? (Collins, 2010, p. 4)

Ook in Nederland zijn lezers sterk transmediaal gericht, zeker jonge lezers. Zo liet Cedric Stalpers (2020) zien dat tieners die graag lezen, ook vaak naar films en series kijken – vaker nog dan tieners die niet graag lezen (p. 25). De literatuur zelf is eveneens niet los te zien van de beeldcultuur, al is het maar omdat het schrijverschap al sinds de jaren zeventig nauwelijks kan worden losgedacht van televisieaandacht voor de persoon achter de auteur (Bax, 2019; Dera, 2017). Het is daarom niet verwonderlijk dat er vanuit vakdidactische hoek pleidooien zijn gehouden om de relatie tussen literatuur en visuele

cultuur steviger in de verf te zetten in het talenonderwijs. Van Eik en Groenendijk (2012), bijvoorbeeld, betoogden in dit tijdschrift dat structurele aandacht voor film in het literatuuronderwijs de motivatie van leerlingen ten goede zou komen. En voor de moderne vreemde talen spreekt alleen al de titel van het recente handboek van Ewout van der Knaap boekdelen over de toenadering tussen beide genres: *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs* (2019).

Maar wat komt er van die pleidooien terecht in de praktijk? In hoeverre gebruiken docenten daadwerkelijk films in hun literatuuronderwijs en hoe doen zij dat dan? En wat is het perspectief van leerlingen daarop? Deze vragen stonden centraal in een onderzoek van Koen Grubben, waarmee hij in juni 2020 afstudeerde aan de Radboud Universiteit Nijmegen. In het vervolg van deze bijdrage presenteren we eerst enkele van Grubbens bevindingen. Op basis daarvan doen we vervolgens een

concreet voorstel om boekverfilmingen op een productieve manier in het literatuuronderwijs te integreren.

Hoe docenten Nederlands films inzetten

In zijn afstudeeronderzoek, dat zich toespitste op het schoolvak Nederlands, enquêteerde Grubben (2020) 159 docenten uit de bovenbouw havo/vwo (134 vrouwen, 24 mannen, 1 ander gender). Hij vroeg hun onder meer of ze film inzetten in hun literatuuronderwijs, waarom ze dat (niet) deden en welke films er dan precies gebruikt werden. Uit de enquête bleek dat maar liefst 121 docenten uit de steekproef film(fragmenten) inzetten in hun literatuuronderwijs (76,1%). Onzes inziens versterkt dat de noodzaak om vanuit de vakdidactiek serieuze aandacht te besteden aan filmdidactiek, of – breder – aan een didactiek 'die recht doet aan een interactie tussen media' (Witte et al., 2017, p. 137).

Het belang daarvan blijkt ook uit de argumenten

POSITIE	FILMTITEL	JAAR VAN PREMIÈRE	BOEKVERFILMING	AANTAL SELECTIES
1	Max Havelaar	1976	ja	23
2	De tweeling	2002	ja	13
3	Karakter	1997	ja	9
	Oeroeg	1993	ja	9
4	Father and daughter	2000	nee	7
	Turks fruit	1973	ja	7
5	Dagen van gras	2011	ja	6
	Daglicht	2013	ja	6
	De aanslag	1986	ja	6
	De kleine blonde dood	1993	ja	6
	Isabelle	2011	ja	6
	Sevilla	2012	nee	6

Kader 1. Meest vertoonde films in het Nederlandse literatuuronderwijs

die de geënquêteerde docenten aandroegen om film in te zetten in het literatuuronderwijs. De vaakst voorkomende redenen waren de overtuiging dat film de motivatie van de leerlingen verhoogt (22,5% van de argumentaties), de mogelijkheden die film biedt om verhaalttheorie te illustreren (20,4%) en de meerwaarde van een vergelijking tussen boek en film (14,5%). Die laatste focus op adaptatie zag Grubben ook terug in de films die blijkens de enquête het vaakst worden ingezet in het schoolvak Nederlands (zie kader 1 en 2). Van de twaalf vaakst genoemde films zijn er slechts twee geen boekverfilming. Opvallend is daarnaast dat de titels die het meest worden ingezet – samen goed voor ruim 40% van de 256 titelselecties die Grubben doorkeek – adaptaties zijn van teksten die ook veel door leerlingen gekozen worden op hun leeslijst (Dera, 2019).

De 167 bovenbouwleerlingen (64 havo, 103 vwo) die Grubben ondervroeg, onderschreven in grote lijnen de visies van hun docenten. Ze kregen een reeks stellingen voorgelegd op een vijfpuntschaal (1 = oneens, 5 = eens), waaruit onder andere bleek dat film volgens veel leerlingen helpt om inzicht te krijgen in literaire begrippen (gemiddelde score = 3,38) en dat boekverfilmingen kunnen helpen om een verhaal beter te begrijpen (gemiddelde score = 3,57). Op de open vraag hoe film op een nuttige manier kon worden ingezet in het literatuuronderwijs,

antwoordde ruim een kwart van de leerlingen dat er daartoe een relevante vergelijking tussen boek en film moest worden gemaakt.

Adaptatietheorie in de klas

Maar hoe didactiseer je een boekverfilming? Lange tijd werd de adaptatiewetenschap gedomineerd door het zogeheten *fidelity criticism*, waarbij de verfilmde tekst werd opgevat als een verheven origineel waaraan de adaptatie getrouw moest zijn. Dat leidde ertoe dat de focus van filmbezoekers vaak sterk lag op de brontekst: centraal stond bijvoorbeeld de vraag waar de verfilming ‘afweek’ van het origineel, waarbij de literaire tekst dus als het richtinggevend kunstwerk gold. De hedendaagse adaptatiewetenschap interpreteert intussen ook de adaptatie uitdrukkelijk als een ‘origineel’ dat in het centrum van de aandacht geplaatst kan worden. Een verfilming, bijvoorbeeld, gaat weliswaar terug op een boek (door invloedrijke theoretici als Robert Stam (2005) opgevat als een *hypotext*), maar is tevens een nieuwe kunstuiting met een geheel eigen context. De Spaanse adaptatie-expert Mireia Aragay (2005) spreekt in dat verband van een overgang van *reflection* naar *refraction*: we kijken niet langer naar verfilming als de spiegeling van een roman in filmvorm, maar vatten de adaptatie op als een nieuwe schikking van bepaalde onderdelen van een brontekst.

- Docenten tonen vooral recente films in de klas. 74% van de getoonde films ging in première na 1 januari 2000. In de top 5 dringen echter ook veel oudere klassiekers door.
- In bijna 53% van de gevallen vertonen docenten de gehele film en niet slechts een fragment.
- Maar liefst 40% van de vertoonde films wordt ingezet in havo 4, tegenover nog geen 8% in vwo 6.
- Ruim een derde (37%) van de ingezette films voor het schoolvak Nederlands is niet Nederlandstalig, terwijl het Nederlands in de top 5 van meest ingezette films sterk domineert.
- Docenten neigen ernaar film ook tot de literatuur te rekenen: die stelling scoort gemiddeld 3,53 op een schaal van 5. Leerlingen zijn hier iets conservatiever met een score van 3,43.

Kader 2. Feiten en cijfers uit het onderzoek van Grubben (2020)

Die brontekst krijgt daardoor als het ware een tweede leven, of zoals Francesco Casetti (2004) het uitdrukt: ‘The second life of a text coincides with a second life of reception’ (p. 85).

Wie in de klas met verfilmingen aan de slag gaat, zou dus niet moeten volstaan met de vraag hoe bepaalde filmfragmenten zich verhouden tot gelezen tekstfragmenten. Het is ook van belang om met leerlingen na te denken over wat de adaptatie zélf betekent, welk ‘tweede leven’ een narratief feitelijk krijgt in de interpretatie van de regisseur. Een van de manieren om dat scherp te krijgen, is door leerlingen voorafgaand aan het tonen van de adaptatie daadwerkelijk vanuit een regisseursrol te laten denken: Hoe zou een bepaalde tekst verfilmd kunnen worden? Welke elementen uit het verhaal zouden leerlingen dan overnemen, en welke aspecten passen ze aan in het licht van het verhaal dat ze willen vertellen? Door zulke vragen te beantwoorden, ondervinden leerlingen aan den lijve hoezeer een adaptatie altijd ook een nieuwe interpretatie is.

In een tweede stap buigen leerlingen zich over een daadwerkelijke adaptatie van de gelezen tekst(fragmenten). Ze gaan na in hoeverre deze aansluit bij hun eigen idee over hoe de tekst verfilmd had kunnen worden. Die confrontatie met het eigen perspectief eefft de weg naar een gedetailleerdere adaptatieana-

lyse, waarbij leerlingen nagaan welke modificaties er in de verfilming optreden ten opzichte van de tekst. De focus ligt daarbij dus op afwijkingen (Aragays *refractions*), maar het is niet de bedoeling om die te benoemen om de ‘getrouwheid’ aan het origineel in kaart te brengen. In plaats daarvan denken de leerlingen vanuit de adaptatie: *Waarom* wordt er in de film voor een andere insteek gekozen, geredeneerd vanuit het medium en de historische context waarin de adaptatie verscheen? En hoe verhoudt dat zich tot de bevindingen die de leerlingen zelf deden in hun regisseursrol?

Verfilmingen in het literatuuronderwijs: enkele suggesties

Welke casussen lenen zich goed voor een adaptatiedidactiek zoals hierboven omschreven? Het regisseursperspectief kunnen leerlingen zich in principe bij elke tekst aanmeten, zelfs als deze niet verfilmd is. Het meest interessant is het echter om adaptaties te behandelen waarbij de leerling ervaart hoe betekenisvol verhalen kunnen worden gemanipuleerd, en hoezeer verfilmingen deel kunnen gaan uitmaken van het discours rond een tekst.

Zeker bij verfilmingen van canonieke teksten kan dat laatste inzichtelijk worden gemaakt. We denken hier bijvoorbeeld aan Rudolf van den Bergs verfilming (1989) van Gerard Reves *De avonden* (1947). In deze adaptatie wordt hoofdpersoon Frits van Egters geportretteerd als een jongeman die worstelt met zijn homoseksualiteit – een eigenzinnige interpretatie van de roman die niet los te zien is van Reves levensloop en het culturele klimaat in de jaren tachtig (voor een analyse, zie Dera, 2014 en Essink, 2015). Ook de verfilming (1993) van Hella S. Haasses novelle *Oeroeg* (1948) biedt veel stof tot discussie. Aan het slot van het boek meent de ik-figuur tegenover zijn vroegere vriend Oeroeg te staan, maar het komt niet tot communicatie – of zelfs maar een bevestiging dat het inderdaad Oeroeg betreft. In de film loopt dit moment echter uit op een postkoloniaal geladen dialoog, waarin Oeroeg de hoofdfiguur zegt alleen nog

vrienden te willen zijn als gelijken. Beide voorbeelden maken duidelijk hoezeer de historische context van invloed is op de keuzes die regisseurs maken – en dat maakt de inzet van adaptaties bij uitstek geschikt voor historisch literatuuronderwijs.

Ook adaptaties van recentere teksten kunnen leerrijke discussies oproepen. Neem *Alleen maar nette mensen* (2008) van Robert Vuijsje, een van de meest gelezen romans op het havo. Vlak na verschijning ontstond rond dat boek een literaire rel, omdat zwarte vrouwelijke lezers Vuijsje betichtten van raciale stereotypering. In de roman is die kwestie complex, omdat Vuijsje een sociaal onaangepaste ik-verteller opvoert die de hele wereld in stereotiepe hokjes opdeelt, terwijl hij nota bene zelf een Jood is die consequent voor een Marokkaan wordt aangezien. Aan het slot van de roman wordt de stereotyperende blik van die ik-verteller bovendien ondergraven door het personage Naima, dat niet ingepast kan worden in die hapklare en problematische visie op de werkelijkheid (zie ook Louwerse, 2013). In de gelijknamige verfilming uit 2012 ontbreekt die frictie en worden de raciale stereotypes zelfs verder uitvergroot, wat belangrijke discussievragen oproept in relatie tot de racismekritiek die *Alleen maar nette mensen* ten deel viel.

In het geval van de televisieverfilming (2013) van Hanna Bervoets' *Lieve Céline* (2011) dient zich dan weer een heel ander perspectief aan. Aan het slot van die roman komt de lezer erachter dat de zwakbegaafde protagonist Brooke haar baby, vernoemd naar idool Céline Dion, in een reistas van het Amsterdamse Bijenkorfgebouw heeft gegooid. Die gruwelijke daad besluit ook de film, alleen gooit Brooke de tas hier in het water. Die scenariokeuze maakt het mogelijk om met leerlingen de vrijheden van filmmakers te bespreken: Kun je het voor elkaar krijgen de Bijenkorf op het grote scherm in verband te brengen met de moord op een baby – en hoe is erg is het dat de Bijenkorf zich daar niet voor leent? En zegt het iets over de verschillen tussen literatuur en films dat zoiets wel in een roman mag?

Een zeer recente casus is de gelijknamige verfilming (2019) van Mano Bouzamours veelgelezen roman *De belofte van Pisa* (2013). In de film speelt hoofdpersoon Sam trompet in plaats van piano, wat uitdrukkelijk een cinematografische keuze is. Met leerlingen kan worden nagedacht over de reden waarom de filmmakers de trompet een betere optie vonden dan de piano, een discussie die kan leiden tot esthetische inzichten in het medium film. Regisseur Norbert ter Hall verklaarde bijvoorbeeld dat de trompet de mogelijkheid geeft de handen en de gezichtsuitdrukking tegelijk in beeld te brengen, terwijl

het instrument daarnaast *overall* bespeeld kan worden en dus veel meer vrijheid in decors en locaties geeft.

How do you take your...?

De hierboven besproken voorbeelden passen elk bij de praktijken die de geënquêteerde docenten in Grubbens onderzoek rapporteerden: via verfilmingen wordt aandacht besteed aan literaire analyse, en wordt een diepgaand gesprek over interpretaties en contexten tot stand gebracht. Leerlingen ervaren daarbij dat iedereen die een verhaal verfilmt, in feite een creatieve interpretatie van die tekst tot stand brengt die het verdient als autonoom werk behandeld te worden. Een laatste stap zou natuurlijk zijn om leerlingen aan het slot van zo'n lessenreeks daadwerkelijk een scène te laten verfilmen. Collins' vraag 'How do you take your Austen?' zou dan uitiem beantwoord kunnen worden met de versie van de leerlingen zelf. ■

LITERATUUR

- Aragay, M. (2005). *Books in motion: Adaptation, intertextuality, authorship*. Rodopi.
- Bax, S. (2019). *De literatuur draait door: De schrijver in het mediatijdperk*. Prometheus.
- Casetti, F. (2004). Adaptation and mis-adaptations: Film, literature, and social discourses. In R. Stam & A. Regano (Red.), *A companion to literature and film* (p. 81–91). Blackwell.
- Collins, J. (2010). *Bring on the books for everybody: How literary culture became popular culture*. Duke University Press.
- Dera, J. (2014). The cone and the funnel: Adaptation (criticism) and Gerard Reve's *De avonden*. *Dutch Crossing*, 38(1), 59–78.
- Dera, J. (2017). *Sprekend kritiek: Literatuurprogramma's in de vroege jaren van de Nederlandse radio en televisie*. Verloren.
- Dera, J. (2019). *De praktijk van de leeslijst: Een onderzoek naar de inhoud en waardering van literatuurlijsten voor het schoolvak Nederlands op havo en vwo*. Stichting Lezen.
- Eik, T. van, & Groenendijk, R. (2012). Film en de evolutie van literatuuronderwijs. *Levende Talen Magazine*, 99(5), 4–7.
- Essink, F. (2015). *De avonden als graadmeter voor Nederland als homotolerante natie*. In A. Andeweg (Red.), *Seks in de nationale verbeelding: Culturele dimensies van seksuele emancipatie* (p. 77–96). Amsterdam University Press.
- Grubben, K. (2020). *Literatuuronderwijs in beeld: Een verkennend onderzoek naar film in het literatuuronderwijs* [Masterscriptie, Radboud Universiteit Nijmegen]. Radboud Universiteit Onderwijsrepository. https://theses.uibn.ru.nl/bitstream/handle/123456789/9651/Grubben%2C_K.M.J._1.pdf?sequence=1
- Louwerse, H. (2013). 'Een nieuwe taal voor een urgent verhaal': Over de samenspraak van tekst en context bij Robert Vuijsjes *Alleen maar nette mensen*. *Werkwinkel*, 8(1), 83–99.
- Knaap, E. van der. (2019). *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs*. Coutinho.
- Stalpers, C. (2020). *De leeswereld van jongeren en jongvolwassenen*. Stichting Lezen.
- Stam, R. (2005). *Literature through film: Realism, magic, and the art of adaptation*. Blackwell.
- Witte, T., Mantingh, E., & Herten, M. van. (2017). Doodtij in de delta: Stand en toekomst van het literatuuronderwijs in Nederland. *Spiegel der Letteren*, 59(1), 115–143.

binnenkort

2021, Sectie Russisch LT bestaat 50 jaar (diverse activiteiten), <russisch.levendetalen.nl>

19 – 21 januari 2022, VIOT-congres, Gent, <www.viot2021.ugent.be>

27 januari – 2 februari 2022, Poëzieweek, <www.poezieweek.com>

11 – 12 februari 2022, Congres Frans, Noordwijkerhout, <www.congresfrans.nl>

11 – 12 maart 2022, Nationaal Congres Duits, Noordwijkerhout, <www.nationaalcongresduits.nl>

17 – 18 maart 2022, Congres voor Lerarenopleiders, Brugge, <congreslerarenopleiders2022.be>

23 – 25 maart 2022, Recent verschenen werken Duits, Nordhorn, <h.harbers@rug.nl>

25 maart 2022, Nationaal Congres Engels, Ede, <nationaalcongresengels.nl>

Cursus Nederlands voor Spaanstalige docenten

Van 1 november 2021 tot en met 24 januari 2022 biedt het Instituto Cervantes cursussen Nederlands aan voor Spaanstalige docenten. De lessen worden gegeven op de maandagavonden in de Openbare Bibliotheek in Amsterdam. De cursus is toegespitst op het spraakgebruik en grammatica in het voortgezet onderwijs en heeft tot doel Spaanstalige docenten beter te laten functioneren op school in de communicatie met mededocenten, ouders en leerlingen.

In dezelfde periode biedt Instituto Cervantes ook een cursus Spaans voor Nederlandse docenten aan, die zich richt op de interactie tussen docent en scholier op het gebied van spreken, lezen, schrijven en luisteren.

Voor meer informatie, zie <utrecht.cervantes.es>.

Nationaal Congres Duits

Met een vertraging van een jaar vindt het zestiende Nationaal Congres Duits plaats op vrijdag 11 en zaterdag 12 maart 2022. De locatie is niet meer zoals vandaan Lunteren, maar De Leeuwenhorst in Noordwijkerhout. Er is weer gezorgd voor een afwisselend programma vol workshops en plenaire bijeenkomsten. De uitgeverij en instellingen staan er weer met hun tafels. Er is cabaret met Herr Schröder, gewezen *Gymnasiallehrer*, die uit twaalf jaar leraarschap heel wat vertellen kan. Ewout van der Knaap interviewt de van oorsprong Iraakse schrijver Usama Al Shahmani, die heel herkenbaar voor vreemdetalendocenten, schrijft: 'Schon als Student lachte ich innerlich, wenn jemand behauptete, eine Sprache zu beherrschen. Im Meer der Sprache bin ich ein Sandkorn, das davon träumt, eine Perle zu sein.' De vijf workshoprondes bieden een ruime keus aan onderwerpen en activiteiten. En vergeet de wandelgangen niet. Het is weer hoog tijd uw collega's te treffen.

Kijk voor uitgebreide informatie op <www.nationaalcongresduits.nl>.

VIOT 2022

Op 19, 20 en 21 januari 2022 wordt het vijftiende taalbeheersingscongres van de Vereniging Interuniversitair Overleg Taalbeheersing (VIOT) gehouden in Gent. Het thema voor dit congres is 'Taalbeheersing maakt het verschil'.

VIOT 2022 biedt een forum voor een mix aan invalshoeken, zowel qua methode als op het vlak van theorie. De conferentie is nadrukkelijk interdisciplinair en gaat op zoek naar wat nu anders is dan toen, én wat binnenkort anders zal zijn dan nu. Er is plaats voor een breed spectrum aan professionele settings: van media en onderwijs tot gezondheidszorg en justitie. Er zijn ook presentaties over gangbare VIOT-thema's, zoals begrijpelijke taal, institutionele interactie, taal en overtuiging, argumentatie en retorica.

Voor meer informatie, zie <www.viot2021.ugent.be>.

Lerarenopleiderscongres

Op 17 en 18 maart volgend jaar organiseren Velov en Velon weer het jaarlijkse congres voor lerarenopleiders – ditmaal in Brugge. Het thema wordt 'Eigentijds professioneel': hoe geef je als beroepsgroep samen vorm aan de professionalisering van lerarenopleiders, en garandeer je in dit vak de kwaliteit van onderwijs?

Op <congreslerarenopleiders2022.be> vind je alvast de grote themalijnen en tijdslijn van het congres, praktische info over aanmelding en kosten.